

УДК 377.5:002.7(56)

DOI: 10.33216/2220-6310/2025-111-1-72-80

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

С. В. Коношенко

ORCID 0000-0001-7727-2897

Н. А. Коношенко

ORCID 0000-0002-7637-8523

І. В. Трубник

ORCID 0000-0001-6076-430X

У статті доводиться, що проблема розвитку критичного мислення майбутніх соціальних працівників в умовах педагогічного університету залишається недостатньо вивченою, а сформовані навички критичного мислення у фахівців соціальної сфери забезпечать ухвалення ними найбільш оптимальних рішень і забезпечить виконання усіх передбачених функцій цієї професії. Визначено критичне мислення як логічне (правильне), рефлексивне мислення, орієнтоване на розумний розгляд різноманітних підходів до ухвалення обґрунтованого, аргументованого, зваженого рішення відносно якого-небудь судження, певної проблеми, що включає оцінку самого процесу мислення. Розглянуто таксономію Б. Блума як один із дієвих інструментів діагностики та розвитку критичного мислення. Виділено готовність до планування, гнучкість, наполегливість, готовність виправляти свої помилки, усвідомлення, пошук компромісних рішень як ключові характеристики сформованості критичного мислення в особистості. Обґрунтовано доцільність застосування при розвитку критичного мислення у студентів педагогічного університету таких форм і прийомів як застосування комплексних тренінгів, стратегій критичного мислення і симуляцій; формування візуального мислення; формування індуктивного мислення, уміння сумніватися в твердженнях і гіпотезах; використання покрокових стратегій рішення проблем у рамках дебатів; вивчення міждисциплінарних предметів за допомогою критичного мислення; написання критичного аналізу тексту та ін.

Ключові слова: соціальний працівник, педагогічний університет, критичне мислення, розвиток, прийом, метод.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

Соціально-економічні перетворення, що спричинили зміни у багатьох сферах українського суспільства, зумовили і реформування ринку праці, торкаючись питань підвищення конкурентоспроможності випускників закладів вищої освіти у сучасному світі. Суспільству в наші дні потрібен фахівець у галузі соціальної роботи, що володіє мобільністю, високим рівнем сформованих загальних і професійних компетенцій, новим професійним мисленням, що дозволяє йому підлаштовуватися під вимоги соціуму, які змінюються і вдосконалювати професійну діяльність в умовах безперервної професійної освіти, критично мислити, вирішувати професійні та соціальні завдання у нестандартних ситуаціях.

Велику роль у вирішенні цього завдання грає використання технології розвитку критичного мислення на навчальних заняттях в освітньому процесі університету. Ця технологія дозволяє студенту ефективно опановувати навички пошуку та критичного осмислення інформації, здійснення різноманітних способів досягнення мети, самостійного прийняття рішень, готовності до саморозвитку, засвоєння та використання інновацій у професійній діяльності, прояву гнучкості та ініціативи у різних життєвих сферах. Використання розглянутої технології сприяє формуванню критичного, рефлексивного, самостійного мислення, що дозволяє майбутньому соціальному працівникові здійснювати особистісний та професійний розвиток протягом усього життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Філософські, теоретико-методичні аспекти виникнення й розвитку критичного мислення особистості розглянуто в зарубіжній (Т. Бартел, Д. Дьюї, М. Ліпман, Р. Пол, Д. Халперн, А. Фішер) та вітчизняній (В. Кремень, О. Пошетун, Г. Соріна, С. Терно) науковій літературі. Структуру і зміст критичного мислення як виду мислення висвітлили у своїх роботах дослідники Дж. Браус, Т. Воропай, Л. Києнко-Романюк, А. Кроуфорд, Д. Макністер, С. Метьюз, О. Тягло, Т. Чатфілд та ін.). У контексті дослідження значущими вбачаємо наукові роботи останніх років, у яких розкрито різні аспекти проблеми формування критичного мислення дітей та молоді (О. Василенко, В. Голяк, Н. Гупан, О. Денисевич, В. Надурак, Л. Писаренко, С. Романова, Н. Харченко, Г. Цветкова, О. Швець, В. Щербицька та ін.). Питання особливостей професійної підготовки майбутніх соціальних працівників розглядали С. Архипова, О. Безпалько, Л. Кальченко, Г. Лактіонова, Г. Майборода, Н. Олексюк, І. Рогальська, Я. Співак, О. Тютюнник та ін. Різні підходи до розвитку критичного мислення майбутніх соціальних працівників в умовах

педагогічного університету, а саме: інтеграція критичного мислення в навчальні курси соціальної роботи (Kochoska & Ristevska, 2020); розвиток критичного мислення через створення подкастів (Nicola, 2022); творча діяльності в освітньому процесі як засіб розвитку критичного мислення (Sytniakivska, Seiko & Pavlyk, 2024); педагогічна взаємодія як основа критичного мислення (Dragieva, 2019).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Слід зазначити, що в Україні вже існує певний досвід психолого-педагогічної роботи з розвитку критичного мислення студентської молоді. Проте проблема розробки та реалізації різноманітних технологій розвитку критичного мислення під час підготовки майбутніх соціальних працівників в умовах педагогічного університету залишається актуальною.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних основ розвитку критичного мислення під час підготовки майбутніх соціальних працівників в умовах педагогічного університету.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Будучи освітньою та соціокультурною установою, педагогічний університет має сприяти набуттю студентом цілей свого всебічного розвитку, професійно-особистісних цінностей, становленню гуманної особистості, яка усвідомлює весь ступінь відповідальності за життя та добробут кожного клієнта. Таким чином, від випускників спеціальності 231 «Соціальна робота» потрібна поінформованість, гнучкість мислення, глибокий аналіз отриманої інформації, готовність до творчого та самостійного вирішення професійних та життєвих завдань різного рівня. В результаті, назріла необхідність підготовки професіоналів, що критично мислять, освічених, здатних до різнобічного цілісного бачення та аналізу складних проблем, пошуку рішень у нестандартних ситуаціях, прийняття відповідальності за свою діяльність.

Оскільки справжня соціальна робота є завжди творчою справою, то сучасний соціальний працівник повинен мати гнучке, пластичне мислення, що виявляється у швидкості перетворення, зміни методики надання соціальних послуг, діагностичних висновків відповідно до змін об'єктивної ситуації. Це передбачає можливість відходу від звичних дій, від стереотипу та знаходження нових шляхів вирішення проблеми, комбінації елементів минулого досвіду. Щоб стати професіоналом у складній професійній соціальній діяльності та отримувати від неї задоволення, студентам педагогічного університету необхідно розпізнати власні унікальні якості,

стати справжніми фахівцями у виявленні, застосуванні та вдосконаленні своїх сильних сторін. Гранично відповідальна професія соціального працівника вимагає багатогранності сильних сторін та пошук джерела постійного їх підкріплення й розвитку. У цих умовах технологія розвитку критичного мислення виступає засобом становлення студентів університету як майбутніх професіоналів, розвитку соціальної роботи та суспільства загалом.

Під критичним мисленням ми розуміємо логічне (правильне), рефлексивне мислення, орієнтоване на розумний розгляд різноманітних підходів до ухвалення обґрунтованого, аргументованого, зваженого рішення відносно якого-небудь судження, певної проблеми, що включає оцінку самого процесу мислення.

Британський вчений Б. Блум запропонував шість рівнів розвитку критичного мислення (чи таксономії Блума). Ця ієрархія включає шість рівнів (від нижчого до вищого) :

- знання (уміння утримати в пам'яті факти);
- розуміння (уміння перетворити, виразити їх іншим способом);
- застосування (уміння застосувати знання в інших ситуаціях);
- аналіз (уміння розкласти інформацію на значимі компоненти);
- синтез (уміння використати відомі ідеї для створення нових);
- оцінка (уміння неупереджено оцінити увесь процес і його результати), (Bloom, 1956).

Згідно з підходом Д. Халперн, розвиток критичного мислення особистості передбачає формування комплексу когнітивних і особистісних якостей, серед яких особливу роль відіграють здатність до планування, когнітивна гнучкість, наполегливість, рефлексивність, готовність визнавати й виправляти помилки, усвідомленість, а також уміння знаходити компромісні рішення (Halpern, 2022). Враховуючи наведені вище структурно-змістовні характеристики критичного мислення, нами було виокремлено три рівні його сформованості у студентів спеціальності «Соціальна робота» педагогічного університету.

Низький рівень сформованості критичного мислення у студентів виявляється у відсутності базових знань про сутність і механізми критичного мислення. Такі студенти зазвичай не здатні самостійно висувати гіпотези, мають труднощі з формулюванням логічно обґрунтованих висновків, не вміють розрізняти головне і другорядне, схильні сприймати інформацію некритично – як апіорну істину. Вони зазнають труднощів у виявленні логічних помилок та пошуку компромісних рішень, демонструють несамотійність у судженнях, мають утруднення при плануванні діяльності та проявляють низький рівень рефлексії як власних дій, так і дій інших.

Студенти із середнім рівнем сформованості критичного мислення частково зберігають автономність суджень і не піддаються тотальному впливу зовнішніх думок. Вони здатні аналізувати ситуацію, виокремлюючи її сильні та слабкі сторони, а також визначати головне і другорядне. Такі студенти виявляють уміння встановлювати логічні зв'язки між подіями або діями, володіють базовими навичками планування, хоча можуть допускати помилки в послідовності етапів діяльності. Компромісні рішення вони приймають переважно після отримання достатньої аргументації від оточення. Хоча здатні до прогнозування, їх висновки часто недостатньо обґрунтовані, а аналіз ситуації не завжди охоплює різні точки зору.

Майбутні соціальні працівники з високим рівнем сформованості критичного мислення мають гнучкість, самостійність і самостійність мислення, розглядають проблеми з різних позицій, ґрунтовно аналізують поставлені проблеми, пропонують компромісні рішення проблемних ситуацій, передбачають і виявляють логічні помилки.

Аналіз робіт учених (Кроуфорд, 2004; Halpern, 2022) дозволив виявити сферу застосування критичного мислення, що включає ухвалення обґрунтованого, аргументованого рішення, ревізію способів роздуму і репрезентація сенсів, аналіз і конструювання альтернатив, рішення проблем, роботу з інформацією (критичний аналіз тексту), оцінка умовиводів.

Розвиток критичного мислення у здобувачів вищої освіти сприяє формуванню наступних умінь:

- робити оцінку адекватності, ефективності етапів і результатів розумової діяльності;
- виявляти альтернативні рішення проблем;
- мислити самостійно, логічно правильно, робити перевірку правильності суджень, здійснювати критичний аналіз тексту;
- критично осмислювати дійсність в моральних оцінках, морально відноситися до світу, суспільства, самого себе (Починкова, 2020).

Таким чином, критичне мислення, в нашому розумінні, виконує оцінну функцію, що проявляється в оцінці адекватності, ефективності етапів і результатів розумової діяльності; стимулюючу функцію, що припускає стимулювання потреби в нових знаннях, уміннях, інтерес до самостійних досліджень; функцію пошуку істини, що виражається в перевірці правильності, істинності суджень як своїх, так і інших людей.

То як же сприяти розвитку критичного мислення у студентів педагогічного закладу вищої освіти впродовж процесу освітньої діяльності? Розвиток критичного мислення сучасні вітчизняні дослідники (Надурак, 2022; Пометун, 2020; Починкова, 2020; Тягло, 2008) пропонують здійснювати через роботу в навчальних групах; застосування комплексних

тренінгів, стратегій критичного мислення і симуляції (живе моделювання, віртуальне моделювання, структурне моделювання) при навчанні студентів; формування візуального мислення, у тому числі візуальних ефектів (уміння уявляти, перетворювати, генерувати символічну, немовну інформацію) для поліпшення навичок критичного мислення учнів; формування індуктивного мислення, уміння сумніватися в твердженнях і гіпотезах; використання покрокових стратегій рішення проблем, у рамках дебатів, шляхом з'ясування природи проблеми, збору і систематизації відповідної інформації, оцінювання достовірності цієї інформації, її аналізу, формулювання логічних, переконливих висновків, оцінювання та ін.; вивчення міждисциплінарних предметів за допомогою критичного мислення; роботу з аргументованого міркування за допомогою різних заходів із рішення проблеми: критика однолітків, спільне графіті в умовах групової роботи та ін.

У нашій роботі з розвитку критичного мислення майбутніх соціальних працівників в умовах педагогічного університету вбачаємо пріоритетним застосування прийому з написання критичного аналізу тексту. У роботі А. Тягло (2008) був запропонований список критичних питань, а саме: «1. У чому проблема і пропонований по ній висновок? 2. Які аргументи обґрунтовують пропонований висновок? 3. Яка структура аргументації? 4. Які слова або фрази неоднозначні? 5. Чи є в тексті порожні або погано визначені поняття? 6. У чому полягають явні і неявні ціннісні припущення? 7. Які явні і неявні дескриптивні припущення? 8. Які умови прийнятності аргументу? 9. Чи коректна проблема? 10. Чи відповідає висновок проблемі? 11. Наскільки хороші аргументи? 12. Чи правильно побудовані висновки? 13. Чи сильний аргумент? 14. Які логічні помилки допущені? 15. Які розумні модифікації проблеми або висновки з неї можливі?»

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Проблема розвитку критичного мислення в процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у контексті діяльності педагогічного університету залишається недостатньо дослідженою. Це обґрунтовує її актуальність як одного з ключових напрямів у теорії та практиці формування професійної готовності бакалаврів і магістрів соціальної роботи до здійснення відповідної професійної діяльності. Сформовані навички критичного мислення у фахівця сприяють прийняттю обґрунтованих та оптимальних рішень у професійній сфері, а також забезпечують ефективне виконання функціональних обов'язків соціального працівника. У дослідженні розкрито змістовну структуру критичного мислення студентів і охарактеризовано рівні його сформованості. Виокремлено основні форми й методи психолого-педагогічної роботи,

спрямовані на розвиток критичного мислення майбутніх соціальних працівників у навчальному процесі. Перспективи подальших досліджень вбачаються в експериментальній перевірці ефективності запропонованих методичних підходів.

Література

1. Кроуфорд А. Методи викладання і навчання для розвитку критичного мислення учнів. Науково-методичний посібник для вчителів загальноосвітніх навчених закладів. / А. Кроуфорд, Е. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер. Київ. Плеяди. 2004. 156 с.
2. Надурак В. Критичне мислення: поняття та практика. *Філософія освіти*. 2022. Вип. 28. Т. 2. С. 129–147.
3. Пометун О. Нова українська школа: розвиток критичного мислення в учнів початкової школи. Київ: Освіта, 2020. 192 с
4. Починкова М. М. Система формування критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи: монографія. Київ: Талком, 2020. 472 с.
5. Тягло О. Критичне мислення: навч. посіб. Харків: Основа, 2008. 99 с.
6. Bloom B.S., Engelhart M. D., Furst E.J., Hill W.H. & Krathwohl D.R. (1956) Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. Handbook I: Cognitive domain. New York: David McKay Co Inc.
7. Dragieva, L. (2019). Development of critical and creative thinking of university students in conditions of pedagogical interaction. *European Humanities Studies: State and Society*, 1(II), 85–93. <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2019.1-II.17>
8. Halpern D.F. (2022). *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*. 6th ed. New York: Routledge. 428 p.
9. Kochoska, J., & Ristevska, M. (2020). Development of effective critical thinking among students through social work education. University «St. Kliment Ohridski» – Bitola. https://www.researchgate.net/publication/342132273_DEVELOPMENT_OF_EFFECTIVE_CRITICAL_THINKING_AMONG_STUDENTS_THROUGH_SOCIAL_WORK_EDUCATION (дата звернення: 10.04.2025)
10. Nicola, W. (2022). Enhancing student social work practice skills and critical thinking through podcast production. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 33(2), 242–247. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1346052.pdf> (дата звернення: 14.04.2025)
11. Sytniakivska, S., Seiko, N., & Pavlyk, N. (2024). Creativity development of future social workers within the social work field education. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Pedagogical Sciences*, 1 (116). [https://doi.org/10.35433/pedagogy.1\(116\).2024.11](https://doi.org/10.35433/pedagogy.1(116).2024.11)

References

1. Krouford, A. Saul E., Metiuz S., Makinster D. (2004). *Metody vykladannia i navchannia dlia rozvytku krytychnoho myslennia uchniv [Teaching and learning methods for the development of students' critical thinking]*. Kyiv: Pleiady. 156 p. (ukr).
2. Nadurak, V. (2022). Krytychne myslennia: poniattia ta praktyka [*Critical thinking: concepts and practice*]. *Filosofii osvity*. Vyp. 28. T. 2. S. 129–147 (ukr).
3. Pometun, O. (2020). Nova ukrainska shkola: rozvytok krytychnoho myslennia v uchniv pochatkovoï shkoly [New Ukrainian school: development of critical thinking of primary school students]. Kyiv: Osvita. 192 p (ukr).
4. Pochynkova, M. M. (2020). Systema formuvannia krytychnoho myslennia u protsesi profesiinoï pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly [*The system of formation of critical thinking in the process of professional training of future primary school teachers*]. Kyiv: Talkom 472 p. (ukr).
5. Tiahlo, O. (2008). *Krytychne myslennia [Critical thinking]*. Kharkiv: Osnova. 99 p. (ukr).
6. Bloom, B.S., Engelhart, M.D., Furst, E.J., Hill, W.H., & Krathwohl, D.R. (1956). Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. Handbook I: Cognitive domain. New York: David McKay Co Inc. (eng.).
7. Dragieva, L. (2019). Development of critical and creative thinking of university students in conditions of pedagogical interaction. *European Humanities Studies: State and Society*, 1(II), 85–93. <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2019.1-II.17> (eng).
8. Halpern, D.F. (2022). *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*. 6th ed. New York: Routledge. 428 p. (eng)
9. Kochoska, J., & Ristevska, M. (2020). Development of effective critical thinking among students through social work education. University «St. Kliment Ohridski» – Bitola. https://www.researchgate.net/publication/342132273_DEVELOPMENT_OF_EFFECTIVE_CRITICAL_THINKING_AMONG_STUDENTS_THROUGH_SOCIAL_WORK_EDUCATION (date of appeal: 10.04.2025) (eng).
10. Nicola, W. (2022). Enhancing student social work practice skills and critical thinking through podcast production. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 33(2), 242–247. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1346052.pdf> (date of appeal: 14.04.2025) (eng).
11. Sytniakivska, S., Seiko, N., & Pavlyk, N. (2024). Creativity development of future social workers within the social work field education. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Pedagogical Sciences*, 1 (116). [https://doi.org/10.35433/pedagogy.1\(116\).2024.11](https://doi.org/10.35433/pedagogy.1(116).2024.11) (eng).

DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING OF FUTURE SOCIAL WORKERS IN THE CONDITIONS OF A PEDAGOGICAL UNIVERSITY**S. Konoshenko, N. Konoshenko, I. Trubnyk**

The article proves that the problem of developing critical thinking of future social workers in the conditions of a pedagogical university remains insufficiently studied, and

the formed critical thinking skills of social specialists will ensure their adoption of the most optimal decisions and ensure the fulfillment of all the envisaged functions of this profession. Critical thinking is defined as logical (correct), reflective thinking, focused on a reasonable consideration of various approaches to making a well-founded, reasoned, balanced decision regarding any judgment, a certain problem, which includes an assessment of the thinking process itself. B. Bloom's taxonomy is considered as one of the effective tools for diagnosing and developing critical thinking. Readiness for planning, flexibility, perseverance, readiness to correct one's mistakes, awareness, and search for compromise solutions are highlighted as key characteristics of the formation of critical thinking in a person. The expediency of using such forms and techniques in the development of critical thinking in students of a pedagogical university as the use of complex trainings, critical thinking strategies and simulations is substantiated; formation of visual thinking; formation of inductive thinking, the ability to doubt statements and hypotheses; use of step-by-step problem-solving strategies within the framework of debates; study of interdisciplinary subjects through critical thinking; writing a critical analysis of a text, etc.

Keywords: social worker, pedagogical university, critical thinking, development, reception, method.

Коношенко Сергій Володимирович – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Дніпро, Україна). E-mail: konoshenko.sergey777@gmail.com

Konoshenko Serhii Volodymyrovych – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Work, Donbass State Pedagogical University (Dnipro, Ukraine). E-mail: konoshenko.sergey777@gmail.com

Коношенко Наталія Анатоліївна – кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри дошкільної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Дніпро, Україна). E-mail: konoshenko.natalia77@gmail.com

Konoshenko Nataliia Anatoliivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Preschool Education, SHEI «Donbass State Pedagogical University» (Dnipro, Ukraine). E-mail: konoshenko.natalia77@gmail.com

Трубник Інна Василівна – кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри соціальної роботи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Дніпро, Україна). E-mail: innatrubnik@gmail.com

Trubnyk Inna Vasylivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Work, SHEI «Donbass State Pedagogical University» (Dnipro, Ukraine). E-mail: innatrubnik@gmail.com